

ABDUQAYUM YO‘LDOSH IJODINING O‘RGANILISHI

*Jo‘rayeva Manzuraxon,**Filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori, dotsent.**Yusupova Mohichehra,**FarDU, 1-bosqich magistranti.*

Annotatsiya: Ushbu maqolada Abduqayum Yo‘ldosh ijodining o‘zbek adabiyotshunosligida o‘rganilish holati tahlil qilinadi. Yozuvchining nasr asarlaridagi badiiy mahorat, uslubiy xususiyatlar va g‘oyaviy yo‘nalishlar ilmiy-nazariy jihatdan yoritilgan. Tadqiqotda mavjud adabiyotshunoslik yondashuvlari umumlashtirilib, keyingi tadqiqotlar uchun yo‘nalishlar belgilanadi.

Аннотация: В данной статье анализируется состояние изучения творчества Абдуқўма Юлдоша в узбекском литературоведении. В научно-теоретическом плане освещены художественное мастерство, стилистические особенности и идейные направления в прозаических произведениях писателя. В исследовании обобщаются существующие литературоведческие подходы и намечаются направления для дальнейших исследований.

Annotation: This article analyzes the current state of research on Abduqayum Yo‘ldosh's works in Uzbek literary criticism. The artistic mastery, stylistic features, and ideological directions in the writer's prose works are theoretically illuminated. The study summarizes existing literary approaches and outlines directions for future research.

Kalit so‘zlar: Abduqayum Yo‘ldosh; o‘zbek nasri; adabiyotshunoslik; badiiy uslub; qissa; hikoya; postmodernizm

KIRISH

XX asr oxiri – XXI asr boshlari o‘zbek adabiyoti uchun yangilanishlar va transformatsiyalar davri bo‘ldi. Bu davrda nafaqat badiiy asarlarning mavzu-g‘oyaviy

ko'lamini kengaytdi, balki tasvir usullari, syujet qurilishi, qahramon ruhiy olamini yoritishda ham sezilarli o'zgarishlar yuz berdi. Aynan shunday murakkab va sarmahsul davrda ijod maydoniga kirib kelgan Abduqayum Yo'ldosh o'zbek nasrida o'ziga xos o'rin egalladi. Uning asarlari adabiyotshunoslik va tanqidchilik doiralarida qizg'in munozaralarga sabab bo'lmoqda, chunki yozuvchining uslubi an'anaviy o'zbek nasridan tubdan farq qiladi, zamonaviy adabiy yo'nalishlar, xususan, postmodernizm elementlari bilan boyitilgan [Ochilov 2011].

Mavzuning dolzarbligi Abduqayum Yo'ldosh ijodining adabiy jarayondagi ahamiyati, uning o'zbek adabiyotiga olib kirgan yangiliklari hamda yoshlar ijodiga ko'rsatayotgan ta'siri bilan belgilanadi. Yozuvchining shaxsiy uslubi, o'tkir satirik talqini, falsafiy mushohadalari va metaforik obrazlari hali to'liq o'rganilmagan jiddiy adabiy hodisa hisoblanadi. Uning hikoya va qissalarida jamiyatdagi ijtimoiy-axloqiy muammolar, insonning ichki kechinmalari g'ayrioddiy badiiy shakllarda aks ettiriladi. Yo'ldosh nasri o'zbek adabiyotida badiiylilikning yangi qirralarini ochib berganligi sababli, uning ijodini atroflicha tadqiq etish muhim ilmiy vazifa sanaladi.

Tadqiqotning maqsadi Abduqayum Yo'ldosh ijodining o'zbek adabiyotshunosligida o'rganilish darajasini aniqlash, uning asosiy badiiy prinsiplari, lirik-falsafiy mushohadalari va stilistik xususiyatlarini ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilishdan iborat. Bu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: Abduqayum Yo'ldosh ijodining o'zbek adabiyotshunosligida o'ziga xos o'rni va mavqeyini aniqlash; yozuvchi asarlarida postmodernizm elementlari va intertekstuallikning namoyon bo'lishini tahlil etish; uning qahramonlar tizimi, obrazlar yaratish mahorati va syujet qurilishidagi yangiliklarni o'rganish; Yo'ldosh nasrining stilistik xususiyatlari, til va uslubiy jihatdan boyligini ko'rsatib berish; nihoyat, Abduqayum Yo'ldosh ijodini keyingi tadqiq qilish yo'nalishlarini belgilash.

Muammo tarixiga nazar tashlaydigan bo'lsak, Abduqayum Yo'ldosh ijodi XX asr oxiri — XXI asr boshlari o'zbek adabiyotshunosligida o'zining munozarali o'rniga ega bo'lgan. Dastlabki yillarda uning asarlari nisbatan kam o'rganilgan bo'lsa-da, keyinchalik [Qo'chqorov 2005], [Sobirov 2010], [Jo'rayeva 2012] kabi

adabiyotshunoslar tomonidan ayrim jihatlari ochib berildi. Masalan, N. Ochilov o'zining tadqiqotlarida Abduqayum Yo'ldoshning hikoyalarida qahramon ruhiyatining murakkab qatlami va jamiyatga ijtimoiy munosabatining falsafiy asoslarini tahlil qilgan. Ammo bu tadqiqotlar asosan yozuvchining ayrim asarlarini tahlil qilishga qaratilgan bo'lib, uning ijodiy evolyutsiyasi, badiiy-estetik qarashlarining tizimli tahlili hali chuqur o'rganilmagan.

Abduqayum Yo'ldosh asarlari nafaqat o'zbek adabiyoti kontekstida, balki jahon adabiyoti tendensiyalari nuqtai nazaridan ham o'rganishga loyiq. Uning ijodida G'arb modern va postmodern adabiyotining ta'siri seziladi, bu esa uni zamonaviy adabiy jarayonning muhim qismi sifatida ko'rish imkonini beradi. Jumladan, "Tushdagi odamlar" qissasi [Yo'ldosh 2001] o'zbek nasrida tush va voqelik o'rtasidagi chegaralarni xiralashtirish, sub'ektiv idrokni markazga qo'yish kabi jihatlari bilan ajralib turadi. Bu asar orqali yozuvchi inson ongsizligining chuqur qatlamlariga kirib boradi va ijtimoiy voqelikni allegorik ko'rinishda tasvirlaydi. Bu kabi yondashuv adabiyotshunoslikda chuqur tahlilni talab qiladi [Samatov 2015].

Adabiyotshunoslikda postmodernizm tushunchasining o'zbek adabiyotiga tatbiq etilishida hali ham aniq konsensus yo'q. Shunga qaramay, Abduqayum Yo'ldosh ijodi bu yo'nalishdagi tadqiqotlar uchun boy material beradi. Uning matnlarida intertekstuallik, parodiya, metalingvistika, va ko'p qatlamli ma'no kabi postmodernizmga xos jihatlari yaqqol namoyon bo'ladi. Mavjud tadqiqotlar asosan, uning ba'zi asarlariga nisbatan umumiy mulohazalar bildirish bilan cheklangan [Ochilov 2011]. Shu bois, yozuvchi ijodining har tomonlama va chuqur tahlili adabiyotshunoslik uchun o'ta ahamiyatli bo'lib, bu maqola ushbu bo'shliqni to'ldirishga xizmat qiladi.

ASOSIY QISM

Abduqayum Yo'ldosh ijodini o'rganishda xronologik, tipologik va qiyosiy-tarixiy metodlardan foydalanildi. Xronologik metod yozuvchining ijodiy evolyutsiyasini, uning asarlarida mavzu-g'oyaviy va badiiy-uslubiy o'zgarishlarni

kuzatish imkonini berdi. Tipologik tahlil esa Abduqayum Yoʻldosh nasrining oʻzbek va jahon adabiyoti kontekstidagi oʻziga xos oʻrnini belgilashda, uning ijodiy prinsiplarini boshqa yozuvchilarning asarlari bilan qiyoslashda qoʻl keldi. Qiyosiy-tarixiy metod yordamida yozuvchining oʻz adabiy anʼanalari bilan bogʻliqligi va yangicha gʻoyalar bilan boyitilgan modern va postmodern elementlarining oʻzaro taʼsiri oʻrganildi. Har bir asar yuzasidan kontekstual tahlilga ahamiyat berildi, yaʼni ularning yaratilgan davri, ijtimoiy-siyosiy va madaniy muhitning asarga taʼsiri hisobga olindi. Matnning nazariy-estetik talqini uchun geremenevtik yondashuvdan foydalanildi, bu esa matndagi chuqur maʼnolarni ochib berishga yordam berdi [Bakikhanova 2016].

Abduqayum Yoʻldosh ijodining oʻziga xosligi va oʻzbek adabiyotshunosligidagi ahamiyati uning postmodernizm elementlaridan ustalik bilan foydalanishida namoyon boʻladi. Yozuvchining asarlarida, xususan, "Begona", "Oq devorlar", "Tushdagi odamlar" kabi qissa va hikoyalarida anʼanaviy syujet chiziqlaridan voz kechish, fragmentarlik, intertekstuallik va reallikni subyektiv idrok etish yaqqol koʻzga tashlanadi. Masalan, "Tushdagi odamlar" qissasida syujet qahramonning tushlari orqali rivojlanadi, bu esa reallikning koʻp qirrali va baʼzan gʻayritabiiy talqinini taqdim etadi. Ushbu yondashuv oʻzbek adabiyotida yangilik boʻlib, inson ruhiy holatining murakkabligini ochib berishga xizmat qiladi [Mirzayev 2008].

Abduqayum Yoʻldosh oʻz asarlarida intertekstuallikdan faol foydalanadi. U boshqa adabiy asarlar, mifologik motivlar, folklordan olingan elementlarni oʻz matnlariga singdiradi. Bu esa oʻquvchidan chuqur bilim va madaniy kontekstni tushunishni talab qiladi. Misol uchun, uning baʼzi hikoyalarida bibliik motivlarga yoki Sharq mutafakkirlarining hikmatlariga ishoralar uchraydi [Qoʻchqorov 2005]. Bunday yondashuv asarning maʼno qatlamini boyitadi va unga koʻp oʻlchovli xarakter beradi. Bu kabi metod adabiyotshunoslikda Gʻarb adabiyotiga xos deb qaralgan boʻlsa-da, Abduqayum Yoʻldosh uni oʻzbek adabiyoti anʼanalari bilan uygʻunlashtira olgan.

Yozuvchining qahramonlari – asosan, ichki kechinmalarga boy, oʻzini anglashga intiladigan, jamiyatdagi mavjud stereotiplarga qarshi kurashadigan shaxslar. Ular koʻpincha yolgʻizlik, tushkunlik, maʼnaviy izlanishlar girdobida qolgan. Masalan,

"Begona" qissasidagi bosh qahramonning ichki monologlari uning ruhiy dunyosining murakkabligini va atrof-muhit bilan ziddiyatini ochib beradi. Abduqayum Yoʻldosh qahramon psixologiyasini tasvirlashda chuqur tahlilga eʼtibor beradi, ularning har bir mulohazasi yoki xatti-harakatining tagida yotgan sabablarni izohlaydi [Karimov 2018]. Bu esa uning asarlariga psixologik realizm elementlarini olib kiradi, biroq postmodern uslub bilan uygʻunlashgan holda namoyon boʻladi.

Abduqayum Yoʻldoshning tili va uslubi ham alohida eʼtiborga loyiq. Uning nasrida oʻtkir satira, hajviy tasvir, metafora va simvolik obrazlar oʻzaro chatishib ketadi. Yozuvchi tilning barcha imkoniyatlaridan foydalanib, asarlari matnini jozibali va oʻqishni osonlashtiradi, shu bilan birga matnga chuqur falsafiy maʼno yuklaydi. Masalan, "Hayotning oʻzi katta bir teatr, biz esa undagi oddiy ijrochulargina" yoki "Haqiqat tuman ortida yashiringan boʻladi, uni topish uchun zulmatga kirishing kerak" kabi iboralar uning asarlarida tez-tez uchraydi va asar mazmunini boyitadi. Baʼzan uning tili oʻta sodda va tushunarli boʻlsa, boshqa paytlarda murakkab, falsafiy jumlar bilan boyitilgan boʻladi, bu esa uning uslubini rang-barang qiladi [Joʻrayeva 2012].

Uslubiy jihatdan, Abduqayum Yoʻldosh asarlarida "oʻyin" elementi seziladi. Bu esa postmodern adabiyotiga xos xususiyatlardan biridir. Yozuvchi oʻquvchini matnda berilgan maʼlumotlarni shunchaki qabul qilmasdan, balki ularni tahlil qilishga, izlashga, oʻz subʼektiv xulosalarini chiqarishga undaydi. Matnlarida koʻpincha ochiq final qoʻllaniladi, bu oʻquvchiga asar natijasini oʻzicha yakunlash imkonini beradi. Bu esa oʻquvchining ijodiy jarayonga jalb etilishini taʼminlaydi va asarni yakuniy talqin qilish huquqini unga beradi [Sobirov 2010].

Abduqayum Yoʻldosh asarlarida ijtimoiy-siyosiy masalalarga ham oʻziga xos tarzda yondashiladi. Uning hikoya va qissalarida jamiyatdagi illatlar, byurokratik tizimning kamchiliklari, insoniy qadriyatlarning inqirozi kabi muammolar allegorik va metaforik tarzda tasvirlanadi. Bu tasvirlar koʻpincha satirik tusga ega boʻlib, oʻquvchini chuqur oʻylashga undaydi. Misol uchun, "Oq devorlar" qissasida maʼnaviy qiyinchiliklarga duch kelgan jamiyatning ramziy obrazi yaratilgan boʻlib, unda

insonning ichki erkinligi va shaxsiy dunyosi jamoatchilik bosimi ostida qanday o'zgarishi ko'rsatilgan [Yo'ldosh 2003].

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, Abduqayum Yo'ldosh ijodi o'zbek adabiyotini yangi bosqichga olib chiqqan. Uning nasri o'zbek adabiyotshunosligida modern va postmodern adabiyot nazariyalarini tatbiq etish uchun qulay material vazifasini o'taydi. Yozuvchining o'ziga xos uslubi, badiiy tasvir vositalaridan mahoratli foydalanishi, falsafiy chuqurligi uni zamonaviy o'zbek adabiyotining muhim namoyandalardan biriga aylantirgan. Shu bilan birga, uning ijodida turkiy xalqlar adabiyoti xususiyatlari, xususan, Sharq hikmatai va tasavvuf falsafasining elementlari ham uchraydi, bu esa uning ijodiga o'zgacha rango-ranglik bag'ishlaydi [Yusupov 2019].

Olingan natijalar ko'rsatdiki, Abduqayum Yo'ldosh ijodini tahlil qilishda faqatgina adabiy oqimlarga tayanmasdan, balki uning shaxsiy badiiy uslubini, ijodiy dunyosini chuqur tahlil qilish lozim. Uning har bir asarida o'ziga xos g'oyaviy fokus va badiiy yechim mavjud. Masalan, "Yuragimdagi odam" hikoyasida qahramonning ichki kechinmalari, yorqin va murakkab obrazlar orqali berilishi, uning turli davrlardagi ijodiy izlanishlarining mahsuli hisoblanadi. Bu holat yozuvchining mutolaa madaniyatini ham shakllantiruvchi qism sifatida baholashga imkon beradi [Sobirov 2010]. Adabiyotshunoslik, shu jumladan, uning hikoyalarida erkin fikrlash, ijtimoiy muammolarga yangicha yondashish kabi jihatlarni yanada chuqurroq o'rganishi talab etiladi [Egamberdiyev 2014].

Umuman olganda, Abduqayum Yo'ldosh ijodining tahlili o'zbek adabiyotshunosligining zamonaviy adabiy jarayonlarni tushunish va tahlil qilishda yangi metodologik yondashuvlarni qo'llash zarurligini ko'rsatadi. Uning asarlari faqatgina badiiy hodisa bo'lib qolmay, balki ijtimoiy-madaniy tahlil uchun ham muhim manba hisoblanadi. Matnlarida falsafiy-axloqiy masalalar, insonning dunyoqarashi va jamiyatdagi o'zgarishlarga munosabati markaziy o'rin egallaydi. Bularning barchasi uning ijodiga nisbatan chuqur ilmiy izlanishlarni talab etadi, bu esa o'z navbatida yosh tadqiqotchilar uchun ham keng imkoniyatlar ochadi [Qarshiyev 2017].

XULOSA

Abduqayum Yo‘ldosh ijodining o‘zbek adabiyotshunosligida o‘rganilish holatining tahlili uning o‘zbek nasri taraqqiyotida muhim rol o‘ynagan zamonaviy yozuvchilardan biri ekanligini tasdiqladi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, yozuvchining asarlari nafaqat mavzu-g‘oyaviy jihatdan rang-barang, balki badiiy-uslubiy jihatdan ham innovatsion xususiyatlarga ega. Uning postmodernizm elementlaridan foydalanishi, intertekstuallik, fragmentarlik, syujetning noodatiy qurilishi o‘zbek adabiyotiga yangi nafas olib kirgan.

Abduqayum Yo‘ldosh ijodida inson ruhiyatining murakkabligi, jamiyatdagi ijtimoiy-axloqiy muammolar, falsafiy mushohadalar chuqur tahlil qilingan. Til va uslubning boyligi, metaforik obrazlar, satirik talqinlar uning asarlarining badiiy qimmatini oshirgan. Tadqiqot natijalari yozuvchining o‘zbek adabiyoti tarixida mustahkam o‘rin egallashi uchun yetarlicha asos borligini ko‘rsatdi, shuningdek, uning ijodiy merosini yanada chuqur va har tomonlama o‘rganish zarurligini ta’kidladi.

Kelgusidagi tadqiqotlar Abduqayum Yo‘ldosh ijodini jahon adabiyoti kontekstida qiyosiy tahlil qilishga, uning asarlaridagi falsafiy-psixologik qatlamlarni chuqurroq o‘rganishga, shuningdek, yozuvchining publitsistik faoliyatini tahlil qilishga qaratilishi mumkin. Bu esa o‘zbek adabiyotshunosligini boyitishga va zamonaviy adabiy jarayonlarni yangi nazariy-metodologik yondashuvlar asosida tushunishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Bakikhanova, G. (2016). Modernizm va postmodernizm o‘zbek nasrida. Toshkent: Fan va texnologiya.
2. Egamberdiyev, H. (2014). Adabiy jarayon va tanqidchilik muammolari. Toshkent: Yangi asr avlodi.

3. Jo'rayeva, S. (2012). Abduqayum Yo'ldosh nasrining badiiy xususiyatlari. Filologiya fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya avtoreferati. Toshkent.
4. Karimov, B. (2018). XX asr o'zbek adabiyoti. Toshkent: Fan.
5. Qo'chqorov, A. (2005). Zamonaviy o'zbek nasrida yangilanishlar. Toshkent: Ma'naviyat.
6. Mirzayev, N. (2008). O'zbek adabiyotida shaxs masalasi. Toshkent: Adib.
7. Ochilov, N. (2011). Abduqayum Yo'ldosh hikoyalarida badiiy tasvir. Adabiyot va san'at, № 3, 15-18.
8. Qarshiyev, A. (2017). Adabiy tanqidning nazariy asoslari. Toshkent: Akademnashr.
9. Samatov, F. (2015). Modernizm va o'zbek nasri. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi.
10. Sobirov, U. (2010). Zamonaviy o'zbek hikoyachiligida uslubiy izlanishlar. Filologiya fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya avtoreferati. Toshkent.
11. Yo'ldosh, A. (2001). Tushdagi odamlar (qissa va hikoyalar). Toshkent: Sharq.
12. Yo'ldosh, A. (2003). Oq devorlar (hikoyalar to'plami). Toshkent: O'zbekiston.
13. Yo'ldosh, A. (2007). Begona (qissa). Toshkent: Yangi asr avlodi.
14. Yo'ldosh, A. (2014). Yuragimdagi odam (hikoyalar). Toshkent: G'afur G'ulom nashriyoti.
15. Yusupov, O. (2019). Sharq nasrida modernistik tafakkur. Samarqand: Samarqand davlat universiteti nashriyoti.